

Ірина Одрехівська,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики

імені Григорія Кочура,

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://orcid.org/0000-0002-2568-8775>

Scopus-Author ID: 57193123179

м. Львів, Україна

**Переклад як простір пам'яті та ре-актуалізація канону:
поема «Сліпці» Миколи Бажана в англо-американському
перекладі Григорія Грабовича**

**Translation as memoryscape and re-actualization of the canon:
Mykola Bazhan's poem "Blind Bards" in the Anglo-American
translation by George G. Grabowicz**

***Анотація.** Розглядаючи переклад як спосіб ре-актуалізації проскрибованого українського літературного канону для відродження забутих чи умисно замовчених наративів у глобальному контексті та формування нового, відкритого до світу простору колективної пам'яті, у цій статті представлено аналіз «герменевтичної оптики» та едитологічного обрамлення англomовного перекладу історичної поеми «Сліпці» Миколи Бажана авторства Григорія Грабовича. Спочатку опублікована лише у двох частинах у 1930–1931 роках у київському журналі «Життя і революція», під тиском режиму поема зникає для українського читача протягом кількох десятиліть, і її фактичне «перевідкриття» відбувається вже у 1990-х роках завдяки діаспорній ре-публікації 1969 року за ініціативи Богдана Кравціва у видавництві «Сучасність». Публікація першого англomовного перекладу «Blind Bards» у двомовній антології ранньої творчості Миколи Бажана у 2020 році розглядаємо як консолідований крок у реабілітації для світової аудиторії та перепрочитанні цього символічного і «замовчаного» літературного твору. У статті досліджено переклад з погляду його едитологічної цілості в трьох аспектах: конструктивному, автопоетичному та перспективному, що охоплюють паратекстуальний та інтертекстуальний зв'язок перекладу з концепцією антології, акцент на *inventio – dispositio – elocutio – memoria – actio* перекладача у текстовій матерії видання перекладу, а також проскію рецептивного контексту англо-американської публікації поеми та її вплив на формування сучасного світового канону української літератури. Доведено, що майстерня Григорія Грабовича-перекладача поеми «Сліпці» стала виховим і трансформаційним проектом у його літературній кар'єрі: і художня візя, і мовна експертиза, і науково-докладний аналіз твору з його передмови це підтверджують.*

Ключові слова: художній переклад, канон, переклад як пам'ять, перекладознавство, едітологія перекладу, Микола Бажан, Григорій Грабович.

Summary. *Considering translation as a means of re-actualizing the proscribed Ukrainian literary canon to revive forgotten or deliberately silenced narratives in a global context and forming a new, world-open space of collective memory, this article presents an analysis of the «hermeneutical optics» and editorial framing of the English-language translation of Mykola Bazhan's historical poem «Blind Bards», prepared by George G. Grabowicz. Originally published only in two parts in 1930–1931 in the Kyiv magazine «Life and Revolution», under pressure from the regime, it disappears from the Ukrainian readership for several decades, and its actual «rediscovery» takes place in the 1990s during the years of Ukrainian independence, owing to the 1969 diaspora re-publication of the poem initiated by Bohdan Kravtsiv. The paper views the publication of the first English translation of «Blind Bards» in a bilingual anthology of Mykola Bazhan's early works in 2020 as a significant step towards rehabilitating this symbolic and "silenced" literary work for the world readership. The article then examines the translation from the perspective of its editorial integrity in three aspects: constructive, autopoietic, and prospective, encompassing the paratextual and intertextual links of the translation with the concept of anthology, the focus on the translator's inventio – dispositio – elocutio – memoria – actio in the textual material of the translation edition, as well as the projection of the receptive context of the Anglo-American publication of the poem and its impact on the formation of the modern world canon of Ukrainian literature. The paper proves that laboratory of George Grabowicz as the translator of the poem «The Blind» became his milestone and transformative project in the course of his literary career. Both artistic vision, linguistic expertise, and a thorough scholarly analysis of Bazhan's philosophy of writing in his preface confirm this.*

Key words: *literary translation, canon, translation as memory, translation studies, editorial studies of translation, Mykola Bazhan, George Grabowicz.*

Вступ. Новим вектором перекладознавчих досліджень за останні два десятиліття постає погляд на переклад як динамічний процес реконструкції колективної пам'яті, ре-актуалізації проскрибованого канону для відродження забутих чи умисно замовчених наративів та формування нового, відкритого до світу «простору пам'яті». Перекладні тексти впливають на те, як люди ставляться до минулого і майбутнього, адже вони функціонують як нові смислові платформи у глобальному вимірі, на яких імпліцитно «оповідається» світова історія культури та літератури в мікроперспективах. У цьому контексті, Барбара Сапала та Марта Турська у статті «Відновлене минуле? Дискусії про переклад у контексті історичного знання та колективної пам'яті» стверджують, що в історії перекладу відомо чимало прикладів, коли тексти було врятовано лише завдяки перекладу і згодом інтегровано у культурну систему, щоб зберегти спадкоємність [9, с. 114]. Відтак, пам'ять, яку генерує переклад, заповнює

втрачену історією автентичність досвіду, що вслід за Девідом Гарві можна іменувати «часово-просторовим стисненням», коли «звуження простору» через переклад впливає на наше розуміння колективного «іншого» [5, с. 124].

У схожій площині можна поглянути на українські літературні тексти, опубліковані в діаспорі, що слугують нитками тягlostі, а їхні видання (часто зі залученням перекладу) відроджували та підтримували українські літературні практики через кордони та покоління. Саме таким «примарним, спектральним текстом» в історії української літератури стала історична поема «Сліпці» Миколи Бажана. Вперше надрукована лише у двох частинах в 1930–1931 рр. у київському журналі *Життя і революція*, під тиском режиму вона зникає для українського читача на декілька десятиліть. Не було змоги її публікувати в Радянському Союзі, відтак після первинної появи її швидко вилучили з загальноприйнятого канону. Фактичне «перевідкриття» поеми відбувається у 1990-х рр., вже у роки української незалежності.

Віра Агєєва у статті про поему «Сліпці» наголошує, що це – «лист із прірви національної поразки, з відчайної безвиході зацькованого й приреченого художника» [1, с. 55], проте поема утверджує єдиний вибір на тлі епохи – «право не прийняти накинену непереборними обставинами роль жертви, мученика й плакальника, здатність і готовність іти проти течії», додаючи: «*Сліпці* демонструють і в тодішній Бажановій творчості, і в усій вітчизняній літературі двадцятих років настанову на утвердження сили, спротиву, боротьби, пристрасно дискутованого тоді активного романтизму (чи, за Хвильовим, романтики вітаїзму), який підносив вольове начало і діяльного, цілеспрямованого персонажа» [1, с. 55]. Безумовно, написана у радянський час, ця гострополемічна поема кидає виклик диктатурі, стаючи голосом спротиву, можливо тому й «обірвалася на пів слові» [1, с. 64] у 1930-х рр., адже наступні її дві частини так і залишилися не опубліковані. По суті, для модерних читачів цю поему зберегло її окреме діаспорне видання 1969 року, представлене видавництвом «Сучасність», де було передрукувало існуючі дві частини [2].

У листопаді 2020 року в американському видавництві *Academic Studies Press* вийшла двомовна збірка ранньої експериментальної поезії Миколи Бажана «*Quiet spiders of the hidden soul: Mykola (Nik) Bazhan's Early Experimental Poetry*», яку впорядкували Оксана Розенблум, Лев Фрідман та Анжеліка Хижня. Олег Ільницький, почесний професор Університету Альберти, у рецензії на видання пише: «У цій книжці англomовні читачі відкриють для себе Бажана в той момент, коли він тільки починав, але також і тоді, коли був на вершині свого

юнацького генія: поета-інтелектуала, творця глибинних і переконливих «неестетичних» образів [...]» [6, с. 385]. Олена Дженнінгз продовжує цю думку, зазначивши, що «читачі мають копати ці тексти, щоб вивільнити пам'ять Бажана, а також свою власну» [7].

У структуру збірки включено історичну поему «Сліпці» в англійській інтерпретації під назвою «Blind Bards» Григорія Грабовича, професора Гарвардського університету, відомого літературознавця й літературного критика. Саме цей переклад постає «простором пам'яті» та спробою ре-актуалізувати замовчаний український літературний канон для світової аудиторії.

Отож, **мета цієї студії** – простежити «герменевтичну оптику» та едитологічну суб'єктність Григорія Грабовича як перекладача Бажанової поеми «Сліпці» у контексті ре-актуалізації твору як простору пам'яті й елемента українського канону для «світової республіки письменства» (в термінах Паскаль Казанови).

Методи та методологія дослідження. Ключовою матрицею дослідження англо-американського перекладу «Blind Bards» постає едитологічний вимір перекладу [3], тобто творення видавничої цілості цього твору для потенційної читацької спільноти у рамках двомовної антології 2020 року. Пропонуємо проводити аналіз у трьох аспектах. *Конструктивний* вимір окреслює паратекстуальний та інтертекстуальний зв'язок перекладу з концепцією антології у контексті творення нового канону творів Миколи Бажана. *Аемонетичний* вимір зосереджується на *inventio – dispositio – elocutio – memoria – actio* перекладача у текстовій матерії видання перекладу. *Перспективний* вимір подає проєкцію – з одного боку – рецептивного контексту англо-американської публікації поеми, а з іншого – погляд на формування колективної пам'яті через переклад як процес творчого переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Розпочнімо розгляд англійського перекладу «Сліпців» Бажана з погляду його едитологічної цілості в *конструктивному* аспекті. Видана у США двомовна збірка «Quiet spiders of the hidden soul: Mykola (Nik) Bazhan's Early Experimental Poetry» поєднує продуманий і збалансований добір ранньої поезії Миколи Бажана з якісними англійськими перекладами і, що важливо, з широким і доступним апаратом, який включає розлогий вступ Галини Бабак, перекладацькі есеї та післямову Елеонори Соловей. Алессандро Ачіллі у рецензії на книгу вітає таку кількість супровідних матеріалів та зазначає: «Сторінки, які особливо інтригують, – це ті, що присвячені заувагам перекладачів про свою роботу, обміну думками між ними, їхнім різним цілям і стратегіям у перекладі, а також проблемам, з якими вони стикалися. Можна

сказати, що книга читається як звіт про інтенсивну перекладацьку майстерню, де перекладачі відкрито діляться з читачами різними рішеннями, які супроводжували їхню зустріч з Бажаном і його «відродженням» в англійському перекладі» [4, с. 780]. У конструктивному вимірі такий підхід сприяє збалансованому представленню Бажанової поезики та формуванню т.зв. «перекладацького інтертексту», тобто іманентному зв'язку між представленими перекладними творами. Що більше, у вступі до видання Галина Бабак, дослідниця українського формалізму, підкреслює близькість поезії Бажана до поезії Т. С. Еліота та Езри Паунд [8, с. xviii], що теж консолідовано та дискурсивно інкорпорує текст Бажана в англомовний поетичний простір і дає цінне уявлення про естетичну та філософську спорідненість Бажана з модерністською та авангардною літературними традиціями. З іншого боку, як вказує Ачіллі, у «найбільшому розділі цієї книги присвяченому *Сліпцям* – довгій і надзвичайно складній поемі про українського кобзаря, одну з ключових постатей української культури» [4, с. 780] відчутні образні паралелі з Тарасом Шевченком, зокрема з його *Перебендям*, що теж артикульовано представляє поему Бажана у дискурсивному зв'язку з українським класичним каноном.

Григорій Грабович присвячує переклад «Сліпців» та вступне слово Богдану Кравціву, завдяки якому окреме видання поеми з'явилося наприкінці 1960-х рр. у діаспорі. У цьому прослідковуємо і певну часову (50-річну) діалогічність в актуалізації української модерністичної літературної практики в американському (діаспорному) просторі, й – відповідно – певну естетичну траєкторію в формуванні українського канону для світу. Грабович зазначає: «Тепер це [видання Кравціва – І. О.] можна розглядати як частину більших зусиль, розпочатих приблизно десять років тому, щоб повернути і відновити в пам'яті великі масиви української культури, знищеної і забороненої під час радянського експерименту» [8, с. 142].

З іншої перспективи, праця над цим перекладом стала символічною і для перекладача, тому варто проаналізувати *автопоетичний* вимір. У епілозі своєї передмови Грабович ділиться: «Моє знайомство зі *Сліпцями* Бажана розпочалося наприкінці 1969 року [...], тоді я був аспірантом у Гарварді [...] Я дуже чітко пам'ятаю вплив, який її текст справив на мене – відчуття, що я читаю поему, від якої переходить подих від складності та якості, твір, який позначив новий стандарт не лише для української поезії, але й для поезії загалом [...]. У 2011 році, маючи загальний намір зробити принаймні попереднє прочитання поеми доступним для студентів, які не мали змоги ознайомитися з нею в оригіналі, я почав перекладати її – радше як

виклик або експеримент, щоб побачити, чи можна взагалі перекласти вірш такої очевидної складності [...]. До 2016 року чорновий варіант частини I та деякі розділи частини II були готові для студентів, а десь через рік почала вимальовуватися повна версія» [8, с. 160].

Написана під впливом естетики футуризму, ця поема, відтак, постає алегорією історичного часу її написання – колізій літературних дискусій 1920-х рр. та наближення трагічної епохи сталінізму. Безумовно, для горизонту та інтерпретаційних можливостей сучасних англомовних читачів ця поема потребує комплексного паратекстуального обрамлення, що й надав Григорій Грабович у вступній студії, яка передує власне перекладу, та в посторінкових примітках. Власне, у примітках перекладач пояснює основні українські топоніми, історичні реалії і постаті того часу для англомовного читача, окреслюючи значення *chumak*, *haidamak*, *lira*, *maidan*, акцентуючи символічне значення таких міст, як Глухів і Батурина у козацькій історії, та села Кодня, де було страчено чимало гайдамаків, а також проливаючи світло на роль Кирила Розумовського, Василя Кочубея, Максимала Залізняка та інших.

Саме у ключі збереження колективної пам'яті бачить місію поеми та її перекладу Григорій Грабович, на чому теж наголошує в передмові: «З погляду самої оповіді, місце дії та емпірична реальність поеми повністю зосереджені на граничному, маргінальному та безвихідному становищі сліпоти та жебрацтва кобзарів, але вона також неухильно відстоює їхній фундаментальний моральний чи духовний сенс існування – завдання нести пам'ять та колективну ідентичність, прищеплювати своїй аудиторії, «юрбам, за тебе сліпішим» відчуття зору, яке проведе їх через випробування, що на них чекають» [8, с. 147] (переклад – І. О.).

Власне, переклад Грабовича вміло проєктує оксюморонний епітет «всевидяща сліпість» та алогічність звернення «незрячий водію, вдивляйся і веди» в англомовній версії: «Go through the villages, orchards and fields / In your *all-seeing blindness* and silence. / O, *blind guide* / *look sharply* and lead / The *crowds that are blinder* that you!» [8, с. 177]. Цікаво, що в англійській мові прикметник «blind» в значенні «сліпий» не творить ступені порівняння, однак у значенні «не здатен бачити правду» вживається у вищому та найвищому ступенях. Отже, у версії Грабовича імпліцитне значення «сліпоти» експлікується через граматичну модуляцію прикметника «blind». Закодований сенс «сліпого натовпу» засвідчує коливання тексту між часовими рамками зображеного минулого й авторського теперішнього, тоді як майбутнє, яке пророкує кобзар, підштовхує до думки про вагомість передачі спадщини від одного покоління до іншого.

Загалом, дуже складним та багатоаспектним завданням є створення адекватного перекладу поеми «Сліпці» для англomовної аудиторії, оскільки це – органічний синтез класичної української народної поезики та авангардного експерименту Миколи Бажана. Сама назва твору та її центральний образ кобзаря концептуально відсилає до вагомості сприйняття авторського «голосу» в розрізі мовотворчості – сплетінні ускладнених епітетів та комплексних метафор, інтеграції символічних звукових образних рядів, ритмічних паралелізмів, маловживаної лексики. Зокрема, про індивідуалізовану структуру поетичного письма Миколи Бажана перекладач так зартикулював у своєму есе: «В оригінальній українській версії – і, мабуть, кожен читач, який є носієм мови, зможе це підтвердити – вірш щільніший, компактніший і складніший, ніж у перекладі – чи у моєму, чи (за всією ймовірністю) в будь-якому іншому. Переклад – завжди лише наближення до вірша, його інтерпретація, прочитання, яке може надати йому «більшої ясності», але навряд чи поліпшить його. У цій поемі складність – як щільність і непрозорість, як омана і двозначність – сама її суть; це сутність чи тон вірша, його мета. Це ядро, яке проєктується і висвітлюється всіма поетичними засобами в арсеналі поета. Можна одразу дійти до висновку, що ця непрозорість відображає світ сліпих, світ темряви, невірної спрямованості та невизначеності, тривоги навколишнього середовища – і страху» [8, с. 150] (переклад – І. О.).

Для прикладу, працюючи з мовною матерією вірша, Грабович тонко передає Бажановий мотив «переламаних», нещадно обрубаних шляхів у зловісному світі темряви та гноблення: «Стоїть над нами вік, як чорний частокіл, / І тінь його лягає на дороги, / І тінь, як меч пощерблений і строгий, / Рубає кожен шлях навідмаш і навпіл» – «*Standing over us is an age like a black palisade / And its shadow is cast on the roads and the highways, / A shadow like a honed and double-edged sword / Relentlessly cleaving each roadway in two*» [8, с. 228–229]. Переклад передає темну символіку епохи та образ тіні через порівняння «like a black palisade» та «like a honed and double-edged sword», що вказує на всепроникну і неблаганну руйнацію, здатну розділити і зруйнувати шляхи людей. Даючи проєкцію на сучасність Бажана, переклад теж підкреслює атмосферу гноблення та загрози, що резонує з тогочасними соціально-політичними реаліями.

Висновки. Ця студія – це спроба окреслити значення перекладу як засобу ревіталізації маргіналізованих літературних творів у глобальному контексті на прикладі поеми «Сліпці» Миколи Бажана. Проаналізувавши англійський переклад поеми з-під пера Грабовича, ми дослідили складні редакторські процеси, пов'язані з донесенням

таких творів до нової аудиторії. Стаття пропонує багатоаспектний розгляд редакційної цілісності перекладу, включно з його побудо-вою, поетичними самореференціями та імплікаціями. Крім того, це дослідження підкреслює важливість історичного та політичного контекстів для розуміння рецепції та поширення літературних творів, зокрема акцентує на тривалому впливі цензури на культурну пам'ять. Діаспорне перевидання поеми 1969 року, ініційоване Богданом Кравцівим, слугує свідченням стійкості української літератури перед обличчям гноблення. Зазначимо, варто й надалі всеохопно досліджувати перетини перекладу, редакторської практики та культурної пам'яті у представленні української літератури в іншомовному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агєєва В. «Невже тільки вічно незрячий блажен?» *Magisterium*. 2015. Вип. 61: Літературознавчі студії. С. 55–65.
2. Бажан М. *Сліпці*. Видавництво «Сучасність»: Мюнхен, 1969. 63 с.
3. Одрехівська І. Едитологія перекладу як напрям перекладознавчих досліджень. *Studia methodologica*. 2024. № 57. С. 165–173.
4. Achilli A. *Quiet Spiders of the Hidden Soul: Mykola (Nik) Bazhan's Early Experimental Poetry*. Ed. Oksana Rosenblum, Lev Fridman, and Anzhelika Khyzhnia. Boston: Academic Studies Press, 2020. 285 p. *Slavic Review*. 2022. 81(3). P. 779–780.
5. Harvey D. Capitalism: The Factory of Fragmentation. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. 2001. Routledge: New York. P. 121–127.
6. Ilnytzkyj, Oleh. Review: Oksana Rosenblum, Lev Fridman, and Anzhelika Khyzhnya, eds. "Quiet Spiders of the Hidden Soul": Mykola (Nik) Bazhan's Early Experimental Poetry. *Slavic and East European Journal*. 2021. Vol 65. Issue 2.
7. Jennings, Olena. 2021. Writing through memory and digging through secrets of the past: Mykola Bazhan's «Quiet spiders of the hidden soul». Ed. by Oksana Rosenblum, Lev Fridman and Anzhelika Khyzhnia. URL: <https://readingintranslation.com/2021/01/04/writing-through-memory-and-digging-through-secrets-of-the-past-mykola-bazhans-quiet-spiders-of-the-hidden-soul-edited-by-oksana-rozenblum-lev-fridman-and-anzhelika-khyzhnia/> (дата звернення – 27.03.2024)
8. *Quiet spiders of the hidden soul: Mykola (Nik) Bazhan's Early Experimental Poetry*. Ed. Oksana Rosenblum, Lev Fridman, and Anzhelika Khyzhnia. Boston: Academic Studies Press, 2020. 285 p.
9. Sapała B., Turska M. The recovered past? Deliberations on translation in the context of historical knowledge and collective memory. *Babel*. 2022. 68(1), P. 114–138.